

MARGARET A. MURRAY BOSZORKÁNYKULTUSZ-TEÓRIÁJA ÉS KRITIKÁJA

[DOI 10.35402/kek.2022.2.7](https://doi.org/10.35402/kek.2022.2.7)

Absztrakt

A tanulmány ismerteti Margaret Alice Murray boszorkánykultusz teóriáját, amit az 1920-as években adtak ki először. Murray (1863–1963) egy angol antropológus és egyiptológus volt. A dolgozat fő kérdése, hogy miképpen válhatott egy tudományosnak szánt mű az újpogányság egy ismert és kedvelt mítoszává. Mivel ez egy elterjedt nézet nemcsak a modern pogányságban, hanem a New Age egyéb irányzataiban, fontos feltárni a forrását. A boszorkánykultusz-teória szerint a középkori és újkori boszorkányperekben olvasható vádak mögött egy valós, pogány titkos kultusz állt, melynek követői a mágia segítségével segítették az embereket a mindennapokban, és emiatt az egyház üldözte őket. A művet e kor tudományos világa vegyesen fogadta: bár már ekkor is bírálták, ennek ellenére akadtak követői. Ma már nem kérdés, hogy egy ilyen kultusz sosem létezhetett, a bírálók az írásos és tárgyi források hiánya mellett Murray felelőtlen forráskezelését hozták fel érvként. Ennek ellenére a modern pogányságban ez a teória a mai napig közismert a modern pogányság követői között.

Abstract

Margaret A. Murray's Witch Cult Theory and its Criticism

In the paper Margaret Alice Murray's witch cult theory is studied that was first published in the 1920s. Murray (1863–1963) was an English anthropologist and Egyptologist. The main question of the paper is how a scientific thesis could become a myth known among neopagan movements. As this is a widespread theory not only in contemporary paganism, but in other trends of New Age as well, it is important to discover its source. According to the witch cult theory, the accusations in medieval and early modern witch trials describe a real cult, the followers used magic to help the people. The work's reception was mixed in the academic world: although it was criticized, it also had followers. Nowadays it was proved that such cult never existed, the researchers mentioned

the lack of written and archaeological sources as a proof as well as Murray's irresponsible use of sources. Despite this the theory is well-known among neopagans.

Bevezetés és problémafelvetés

Margaret Alice Murray (1863–1963) egy angol antropológus és egyiptológus volt. Az egyike volt az első női oktatóknak a Londoni Egyetemen, valamint két évig a Folklore Society elnökeként is tevékenykedett. Az első világháborúig Egyiptomban végzett ásatásokat (Murray 1963:103-105), a harcok kitörése után Angliában és Máltán folytatta a kutatásait. Kortársai nagy tudású kutatóknak tartották, így miután megjelentette a boszorkánykultusz-hipotézisről szóló műveit, nagy visszhangot keltettek a tudományos körökben. A legismertebb könyvét, melyben kifejtette vitatott elméletét, a *The Witch-Cult in Western Europe* c. alkotást 1921-ben adta ki (bár az elméletéről elsőként egy 1917-es tanulmányában ír), melyet két másik könyvvel egészített ki a további évtizedekben, ezek voltak a *The God of the Witches* (1931) és *The Divine King of England* (1954) c. művek (Whitehouse 2013:120-121).

A boszorkánykultusz-teória nemcsak Európa tudományos közegére gyakorolt nagy hatást, hanem befolyással volt a 20. században létrejövő újpogány vallási irányzatokra is, mint például a Gerald Gardner által alapított Wicca, vagy az abból kinövő Istennő-kultusz különböző irányzataira. Jelen dolgozat célja, hogy egyrészt bemutassa Murray téziseit, valamint azoknak forrásait és kritikai fogadtatását. Másrészt arra is választ fogok keresni, pontosan miként válhatott egy tudományosnak szánt tanulmány a populáris mozgalom elemévé. Számtalan történész, antropológus és néprajzkutató foglalkozott ezzel a témával, közülük a továbbiakban a történeti-néprajzi kritikákat fogom bemutatni, illetve a kor első fogadtatásait. A dolgozat végén a saját kutatási eredményeimet ismertetem.

A boszorkánykultusz-teória

Murray *The Witch-Cult in Western Europe* c. könyvében leírja, hogy állítása szerint nyomára bukkant egy, a középkor alatt is titokban létező pogány vallásnak, egy „dianikus”¹ kultusznak, mely szerint egy kereszténység előtti ősi hagyomány közvetlen utóda volt (Murray 1971:2).

E vallás követői boszorkányoknak nevezték magukat, és a boszorkányok istennőjét, valamint istenét imádták. A hívők tizenhárom csoportba tömörültek,² mely hat papot, hat papnőt, és a Nagymestert, azaz a főpapot jelentette. Az utóbbi szertartásos öltözékéhez hozzátartozott az agancskorona, így Murray azt feltételezte, hogy a főpapot a későbbi boszorkánypercek során ezért összetéveszthették az ördöggel (Murray 1971:28). Minden teliholdkor összegyűltek varázsolni,³ vallási ünnepükből nyolc volt: megülték a két napfordulót, ill. napéjegyenlőséget, valamint február, május, augusztus és november előestéjén is ünnepeltek.

Mivel Murray szerint ez egy étellel teli termékenységkultusz volt, így a szertartások során központi eleme volt a termékenység növelése, mely gyakran féktelen lakomákban és orgiában nyilvánult meg. Mivel a termékenység hagyományosan az asszonyokhoz köthető, így a női nemiség hangsúlyosabb volt. A boszorkányok varázserejüket is ennek növelésére, esetenként esőhozásra használták, de nem irtóztak az átkozástól és szerelmi büvöléstől sem (Murray 1971:24). Mágikus képességeiket különféle áldozatokkal növelték, ezek közé tartozott az étel-, de a gyermekáldozat is (Murray 1971:158). Murray ír ezenkívül még a „Boszorkányok Istenének” feláldozásáról, egy rituális ruhákba öltöztetett bábu elégetéséről, mellyel szintén a termékenység növelését szerették volna elérni (Murray 1970:122). Munkájukat ezenkívül segítették

személyes familiárisaik,⁴ akik gyakran állat képében éltek együtt a boszorkányokkal. Repülőkenőcsöket is tudtak készíteni, melyek különféle hallucinogén növényekből készültek, ezzel eksztatikus, vallásos élményt biztosítva a hívőknek (Murray 1971:230–235).

Murray talán legvitatottabb tézise, hogy a boszorkányok állításuk szerint nem maguktól találtak rá mágikus erejűkre, hanem a tündérektől kapták. Szerinte a tündérek valaha egy ténylegesen létező, törpenövésű faj volt, a brit szigetek őslakosai, akik intelligensebbek és műveltebbek voltak a később érkező népeknél. Ők tanították meg az őseinket a kultúrájukra, valamint a mágikus kultuszukat is áthagyományozták (Murray 1971:257–258).

Murray több híres boszorkányt is említ a művében. Mivel úgy vélte, hogy titokban több magas rangú nemes, politikus és egyházi személy is tagja volt a kultusznak – csak így maradhatott fenn a középkorban is a boszorkánypercek ellenére –, több híres személyt is boszorkánynak gondolt, például ilyen volt Jeanne D’Arc, vagy harcostársa, Gilles de Rais (Noble 2005:14).

Az 1933-ban kiadott *The God of the Witches*, valamint az 1954-es *The Divine King in England* még tovább kiegészítik ezt a teóriát. Az első könyvben Murray már konkrétan Szarvas Istenként nevezi meg a boszorkányok által imádott istenséget, akit már a kőkor óta tiszteltek. Erre hozza fel bizonyítékként a prehisztorikus, szarvas alakokat ábrázoló régészeti emlékeket, például pecsétgyűrűket, szobrokat, valamint a minőszi bikakultuszt is (Murray 1971:270–276). Az 1954-es műben már érezhető Frazer *Aranyágának* hatása, aki ebben a műben a boszorkányok „istenáldozatát” is elemzi részletesen (Murray 1954:25–29).

Murray első recepciója

Miután Murray 1921-ben kiadta az első boszorkánykultusz-teóriáról szóló könyvét, eleinte pozitív fogadtatást kapott a tudományos körökben. Ahogy Keith Thomas történész is írta, a kor Murray-t olyan gondolkodónak vélte, aki új szemléletmódot vitt a boszorkányság kutatásának történetébe (Thomas 1971:515).

⁴ A középkori és újkori okkult források szerint a boszorkányok és mágusok állat alakjába bújt démonokat idéztek meg, akik segítették őket a varázslataik végrehajtásában. Ezeket legtöbbször varangyos béka, fekete macska vagy kutya, vagy fekete kakas alakjában ábrázolták.

1 Murray ez alatt egy természetközpontú termékenységkultuszt értett, amely pogány hagyományokra épít.

2 Bár később bebizonyították, hogy a tizenhárom fős csoportokat Charles Leland munkássága alapján találta ki, Murray egy egész tanulmányt adott ki ennek a számnak a kultuszban betöltött jelentőségéről. In Murray 1920: 204–209.

3 Azt hozzá kell tenni, hogy maga Murray nem hitt a mágiában, a kultuszt viszont úgy mutatta be, hogy követői hittek benne és rendszeresen gyakorolták. In Noble 2015:9.

Ronald Hutton angol történész rámutatott, hogy ez a pozitív fogadtatás több okra is visszavezethető (Hutton 2013:191-192). Először is kiemelte, hogy a korban Murray leírása a boszorkánykultuszokról valóban forradalminak számított, hiszen ezekben az időkben a boszorkányhisztériát⁵ javarészt mentális betegségként értelmezték. Valamint sokat számított az is, hogy a Folklore Society rangos tagja volt, így eddigi munkássága alapján nem volt okuk feltételezni, hogy tudományos szempontból problémás köteteket adna ki. Így több neves kutató is beépítette Murray téziseit a saját elméleteibe, többek között Sir George Clark, Christopher Hill szociológusok, és az antropológus Mary Douglas, valamint Pennethorne Hughes is sok elemét felhasználta a boszorkányságról szóló monográfiájában.⁶

Ettől függetlenül már az első könyvet követő pár évben is megjelentek kritikus hangok a boszorkánykultusz-teóriát illetően. Például George L. Burr boszorkánypereket kutató szociológus már 1922-ben felhívta a figyelmet egy kemény, támadó kritikában Murray módszertani hiányosságaira (Burr 1922:781), bár a nem valós történelmi adatokat ő is csak egy későbbi írásában ítélte el (Burr 1935:491-492). E. M. Loeb szociológus még keményebben bírálta a teóriát, szerinte ez csak egy regény volt, melyet az eredetiségre áhítozó naiv vágy szült (Loeb 1922:477). Ezenkívül Steven Runciman szociológus 1962-es előszavában a kötethez azt írta, hogy bár Murray tagadhatatlanul sok új elemet vitt be a boszorkányság kutatásába, néhány része további kritikai vizsgálatot igényel (Runciman 1962:5). Ahogy Catherine Noble néprajzkutató *From Fact to Fallacy* c. tanulmányában részletesen bemutatja, a boszorkánykultusz-teória a megjelenésétől kezdve nagyon megosztó nézeteket váltott ki a brit tudományos körökben (Noble 2015:7).

Murray munkáját elsőként Elliott Rose kritizálta bővebben, aki a torontói egyetem előadója, a mai napig történelmi és antropológiai tanulmányokat ír. A *Razor for a Goat* c. könyvében két tézist is cáfol: az egyik a boszorkánykultusz-teória, a másik a

hozzá kapcsolódó „anti-szaddaceusok” kultusza. Az anti-szaddaceusok hitük szerint magának a Sátánnak dolgoztak. E dolgozat témájára való tekintettel az előbbire fogok koncentrálni.

Rose már a mű elején kritizálja Murray munkáját, és szerinte csak azért válhatott népszerűvé, mert Murray a Londoni Egyetem (UCL) professzora és a Folklore Society tagja volt, és ez adta teóriájának validitását (Rose 1962:15). Rose kifejti, hogy a mágiáról és boszorkányságról való vélekedés nem volt egységes a középkor folyamán. Az inkvizíció, mely később a boszorkányégetéseiről lett hírhedt, eredetileg az eretnekség felszámolására alakult, csak a késő középkor táján fordult a varázslók ellen a kánonjogok és a mózesi törvények alapján. Az inkvizítoroktól való félelem később csak tovább szította a mágiától való rettegést, így a 16-17. századra már háztartásokon belül is voltak feljelentések. Eddigre már ismert volt a *Malleus Malleficarum*, a boszorkányperek és az ellenük való harc fő könyve, melyet az inkvizítorok és bírók rendszeresen olvastak. Ez a mű szentesítette többek között a kínvallatást is, amennyiben a kérdezők nem kaptak megfelelő választ a kérdéseikre. A perbe fogott nők és férfiak kínzás hatására minden lehetetlen és abszurd dolgot bevallottak, így terjedt el például a boszorkányszombatokban való hit is, amelyek során a boszorkányok a Sátánnal mulatoztak (Rose 1962:28-35).

Rose ezenkívül rávilágított arra a tényre, hogy Anglia kereszténnyé válása és az első boszorkányperek között eltelt ezer év anélkül, hogy bármi történelmi forrása keletkezett volna a Murray által leírt hiedelmeknek. Maga a boszorkányhit sem volt a középkorban egységes, főleg vidéken volt jellemző a tanulatlan emberek között. Rose kifejti azt is, hogy az a mitikus őskori Anglia, amit Murray elképzelt, sosem létezhetett, hiszen a prehisztorikus brit szigeteken sokféle nép élt, így helyenként a szokások és hiedelmek is merőben eltértek (Rose 1962:37-40).

Rose a későbbiekben kiemeli magát a boszorkányszombat hiedelmeit is, összevetve Murray állításaival. Szerinte a középkori boszorkányszombatokat nem egy termékenységvarázslatnak képzelték el, hanem a katolikus mise meggyalázásaként. Ezért lehettek olyan elképzelések is, hogy a boszorkányszombatokon keresztet égettek, vagy visszafelé szavalták el a Miatyánkot (Rose 1952:49-51). Szó sem volt olyasmiről, mint a Murray által leírt esőcsinálás (sőt, inkább az ellenkezője), vagy a föld termékenységének előidézése. Valószínűleg téves feltételezés az

5 Boszorkányhisztéria alatt azt a jelenséget értem, amikor a történelem folyamán az emberek az inkvizítoroktól való félelmükben, vagy egyéb társadalmi okok miatt (pl. váratlan természeti csapások) tömegesen jelentettek fel boszorkánynak vélt embereket.

6 Többek között Murray számára megadódott az a tiszteltreméltó lehetőség, hogy az Encyclopaedia Britannica „Boszorkányság” szócikkét megírja, kifejtve benne a téziséit. Ez egészen 1969-ig változatlan maradt. In Noble 2015:5-6.

istenkirály áldozata is: bár a boszorkányokat vádolták rituális emberöléssel, de a perekben inkább keresztetelen gyermekeket említettek, tehát ez inkább Frazer hatásának tudható be (Rose 1962:82-84).

Rose kitér a tündérhiedelmekre is. Szerinte Murray összekeverte a néphagyományok veszélyes, gyakran rosszindulatú hiedelemlényeit a romantikus tündérmesék jószágos, csodaszép alakjával, és ezáltal Rose ki is zárta annak a lehetőségét, hogy az emberek valóban a tündérektől tanulták volna a kultuszt (Rose 1962:86-88).

Ez a könyv összességében arra alapozza cáfolatát, hogy Murray nem tudományos, hanem érzelmi alapra helyezte teóriáját, a feminista mozgalmakban való részvételle utalva. Bár sok állítása elavult (pl. a feljelentések jellemzően nem az inkvizíciótól való félelemből történtek, Murray kritizálása csupán „érzelmes” női mivolta miatt stb.), fő erénye az, hogy elsőik között vonta komolyabban kétségbe az eddigre már igen népszerű boszorkánykultusz-teóriát.

Cáfolatok történettudományi megközelítésből

A történészek közül elsőként Keith Thomas angol történész kritikáját fogom bemutatni, aki a mai napig az Oxfordon tanít és kutat. Egyik leghíresebb műve az 1971-ben kiadott *Religion and the Decline of Magic* c. könyv, mely az 1500 és 1700 közötti angol mágiához kapcsolódó hiedelmeket mutatja be. Több, lazán összefüggő tanulmányt tartalmaz. A könyvben Keith többek között bemutatta, hogyan szolgált menedékként a mágia és a hit a háború és járvány sújtotta emberek számára.

Thomas Rose-hoz hasonlóan cáfolta Murray téziséit. Rámutatott arra a tényre, hogy az általa kutatott kora újkori boszorkánypercek során nem talált semmi olyan jelet, mely bizonyítja, hogy a boszorkányok egy létező termékenység- vagy ördögimádó kultuszhoz tartoztak volna. Ezenkívül kritizálta az alaptalan következtetéseit és légből kapott állításait, melyekre már Rose is felfigyelt (pl. honnan tudhatta volna, hogy a bretonok a középkor és az újkor folyamán is pogányok maradtak?). Azt viszont elismerte, hogy Murray bátor tettet hajtott végre műve kiadásával, ugyanis valamiféle alternatívát nyújtott azokkal az állításokkal szemben, melyek azt hangoztatták, hogy a boszorkányjelenség elmebetegség lett volna (Thomas 1971:514-515).

Mircea Eliade román vallástörténész sem tudta elfogadni Murray állításait. A témával kapcsolatos

nézetei a *Some Observations on European Witchcraft* c. tanulmányában fejtette ki, amely a *History of Religions* c. szaklapban jelent meg 1975-ben.

Eliade úgy vélte, hogy a huszadik századi boszorkányság kutatása reménytelenül alkalmatlan („*hopelessly inadequate*”), nem készült egy komolyabb monográfia sem, mely nem elmebetegségként vagy tömeghisztériaként mutatta volna be a jelenséget. Ezért lehetett Murray munkája olyan népszerű, és így fejthetett ki olyan nagy hatást a későbbi kutatásokra. Ő Murray teóriájának gyengeségei közül a rosszul értelmezett forrásokat emelte ki, konkrétan azt az állítást, hogy az inkvizítorok csupán félreértelmeztek egy pogány rítust. Eliade szerint ez lehetetlen lett volna, hiszen a perek kezdetén a boszorkányokat – mint mindenkit, aki nem egyezett ki a hivatalos katolikus dogmatikával – az eretnokség bűne miatt fogták perbe, és csak a késő középkor táján merült fel a maleficium, a rosszakaratú mágiahasználat vádja. Ezenkívül sok nevetséges vádpont, melyekkel a bebörtönzött embereket meggyanúsították, szinte szóról szóra megjelent más eretnekek (pl. az albigensek) pereiben, ilyen vádpont volt például az orgia, vagy a kereszt és ostya meggyalázása. Tehát ezek a vádak nem alapulhattak konkrét eseményen, céljuk mindig az eretnek irányzatok demonizálása volt (Eliade 1975:151-153).

Ronald Hutton angol történész, a bristoli egyetem professzora. Szakterülete a kereszténység előtti történelem, valamint az újpogányság. Az utóbbi témában íródott az egyik legismertebb műve, *The Triumph of the Moon* (1999) melyben az újpogányság, azon belül is a Wicca kialakulásának történelmi gyökereit vizsgálja.

Hutton Eliadéhoz hasonlóan leginkább Murray felelőtlen forráskezelését kritizálta. Rávilágított többek között arra a tényre, hogy több korszakból és különböző vidékekről származó anyagot gyúrt össze és állított be, mint kulturális egységet. Erre példa a boszorkánykenőcs konkrét használata, melyet csak néhány szűk területen említenek a források, míg Murray általánosan elterjedtnek írt le (Hutton 1999:196). Hutton ezenkívül rávilágít még a feltűnő hasonlóságokra olyan korábbi romantikus, pogány kultuszokat említő regényekkel, mint például Jules Michelet művei.

Összefoglalva a fentieket, a történészek általánosságban véve Murray felelőtlen kutatási módszereit kritizálták leginkább, valamint azt, hogy inkább önkényes, mintsem logikus alapokra helyezte a teóriáját. Az, hogy mégis népszerű lett, csak annak volt köszönhető, hogy kortársaitól eltérően egy pozitív

és szerethető képet adott a boszorkányokról az egyház által elnyomott bölcs pogányok szerepében.

Murray modern megítélése

Jacquelin Simpson néprajzkutató volt az első, aki azt vizsgálta, mi lehetett Murray szándéka mindazzal, hogy saját kutatói integritását kockárra téve kiadatott egy nyilvánvalóan történelmileg hamis adatokkal dolgozó szöveget. Murray-ról szóló dolgozatát 1994-ben adta ki *Margaret Murray: Who Believed Her, and Why?* címmel a *Folklore* folyóiratban.

Simpson szerint már maga az is nehezen értelmezhető, hogyan válhatott Murray a Folklore Society elnökévé, mikor alapvető módszertani mulasztásokat követett el (Simpson 1994:89). De Simpson azt is bebizonyította, hogy Murray nem teljesen logikátlan módon alkotta meg a teóriáját, hanem gondosan gyűjtögette össze az egyes elemeket a különböző néphagyományokból. Rámutatott arra is, hogy Murray valószínűleg szándékosan hagyta figyelmen kívül azt a tényt, hogy a kínzás által bevallott tettek nem lehetnek valóságok, ily módon adva mitologikus hátteret a kultuszának. Ezenkívül ezeket a vallomásokat racionalizálni is próbálta, például azért hitték a bírók, hogy egy patás ördög van jelen a boszorkányszombatokon, mert a Nagymester egy különleges rituális cipőt viselt (Simpson 1994:91-94). Ilyen elem volt még a boszorkánykenőcs használata, valamint seprűn való lovaglás is, melyeket Murray speciális termékenység-varázslatoknak tartott.

Juliette Wood és Caroline Oates *Coven of Scholars* c. kritikai kötetében, melyben közreadták Murray több korábban kiadatlan művét, több ponton is elemezték a boszorkánykultusz-teóriát. Ebben bemutatták, hogy ez a teória e korban rendkívül nagy népszerűségnek örvendett, és ez lehetett oka annak is, hogy eleinte nem vették észre vagy figyelmen kívül hagyták a pontatlanságokat a teóriát illetően. Wood 2001-es tanulmányában kibővítette ezt a tézist, kifejtve, hogy bár több kutató is szimpatizált Murray tézisével, nem állították egyértelműen, hogy ténylegesen létezett volna ilyen kultusz (Wood 2001:45-52).

Bár Murray teóriája kétségkívül ma már nem számít valós adatokon alapuló elméletnek, még a 20. század végén is volt, aki annak vélte. Carlo Ginzburg történész az 1960-as évek óta ismeri a boszorkánykultusz hipotézist, melyben még az

1980-as években kiadott műveiben is hivatkozik. Bár kiemelte, hogy Murray nem mindenben írt igazat (pl. nem feltételezi, hogy a boszorkányperek valóban minden esetben ennek a titkos kultusznak a tagjait ítélték volna el), de úgy véli, hogy a munkája alapvető igazságokra vetett fényt. Erre a *benandantik*⁷ hiedelmeit és hagyományait hozza fel bizonyító példaként (Ginzburg 1983:xiii). Ginzburg állítását többek között Klaniczay Gábor néprajzkutató is bírálta. Ő felhívta rá a figyelmet, hogy Murray fantázia-könyvekbe illő teóriáját már sokan kritizálták, és rég bebizonyították, hogy valótlán adatokon alapszik (Klaniczay 1990:131). Valamint Eliade már korábban rávilágított arra a tényre, hogy a *benandanti* hiedelmek csupán egyes pogány hagyományok mágikus-babonás gyakorlatokká válását bizonyítják, egy titkos kultusz tényleges létezését nem (Eliade 1975:156-157). Viszont Hutton a Wicca kialakulását taglaló könyvében megvédte Ginzburgot. A műveit tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy Ginzburg nem egy ténylegesen létező, az őskor óta fennálló titkos vallás létét próbálta bizonyítani, csupán arra hívta fel a figyelmet, hogy a termékenység növelését igyekvő és gyógyító, álom-utazásokra hivatkozó sámánisztikus szokások valóban fennmaradtak (Hutton 1999:378). Az, hogy a tudományos közeg egyből a boszorkánykultusz teóriára asszociált, és ez alapján kritizálta Ginzburgot is, azt mutatja, hogy ekkorra a modern tudományos világ már igyekezett eltávolítani magát mindentől, amit Murray állított a műveiben.

Donald Frew történész is felhasználta a boszorkánykultusz-teóriát a saját elméleteihez: szerinte bár Murray nem mindenhol állított igazat, ettől függetlenül nem lehet kizárni („*can't be ruled out*”), hogy ténylegesen létezett ilyen kultusz (Frew 1998:61). Az 1998-ban kiadott tanulmánya egy nyilvános kutatói vitát indított el, melynek során Ronald Hutton és Jacquelin Simpson is bírálta Frew-t. Hutton szerint Frew azért állította, hogy egyéb Murray-t kritizáló műveket is elítélt, csak azt bizonyította, hogy sem a munkásságát nem tanulmányozta elég behatóan, sem magukat a kritikákat (Hutton 1999:108). Simpson is hasonlóan vélekedett, és

7 A *benandantik* a 16-17. századi itáliai források szerint jóakarató varázslók vagy boszorkányok voltak, akik képességeikkel megvédték a közösségüket (pl. álmukban gonosz szellemekkel a jó termésért vívtak harcot stb.). A magyar táltosokhoz hasonlóan burokban vagy foggal születtek, ez jelezte kiválasztott sorsukat. In Klaniczay 1990:91.

úgy nyilatkozott, hogy gondatlanság lenne egy egyértelműen történelemhamisító teóriát valós tényként kezelni (Simpson 2000:286-287).

Összegezve: Simpson a történészekről eltérően felfedezte Murray tudatos gyűjtésének és forrásfelhasználásnak nyomát, bár abban nem különbözött tőlük, hogy ennek módját ugyanúgy elítélte. Ezenkívül megfigyelhető az is, hogy vannak, akik a mai napig hisznek Murray téziseiben, ám ez leginkább gondatlan kritikai feldolgozásnak és a népszerűségű töretlenségének köszönhető.

Murray forrásai

Ahogy láhattuk, több kutatónak is sikerült bebizonyítani, hogy Murray nem teljesen magától találta ki a boszorkánykultusz hipotézist, hanem több forrásból gyűjtött adatokat szerkesztett össze egy kvázi-tudományos művé.

Elsősorban 16-17. századi boszorkányperes anyagból dolgozott, melyek kivétel nélkül boszorkányvadászok és papok tollából származtak – tehát a leírtak csak a vádlók nézőpontját mutatták be. Továbbá Murray kiemelte, hogy Angliában ebben az időszakban tiltott volt a kínvallatás, tehát amit a boszorkányok elmondtak, azok szerint a valós állapotokat tükrözték (Murray 1971:16). Ahogy Noble írta, ez a feldolgozott források tudatos félreértelmezése, így az ezekre alapozott állítások is több sebből véreznek, például maga a boszorkányszombatok gyakorlata – ezt is csak a 17. században hozta be Matthew Hopkins boszorkányvadász angol területekre, azelőtt nem említették a források (Noble 2015:13).

Már Hutton is rámutatott arra, hogy Murrayre óriási hatást gyakorolt olyan romantikus szerzők munkássága, mint Jules Michelet *La Sorcière* c. műve. De nem ő volt az egyetlen író, aki hasonló pogány maradványvallással foglalkozott. Elsőnek Karl Ernst Jarcke német író és jogász állította a 19. század közepén, hogy a boszorkányüldözés tulajdonképpen pogányok ellen folytatott háború volt. Ezenkívül ő is azt vallotta, hogy a boszorkányok egy Szarvas Istent imádtak, akik az inkvizítorok a Sátánnal tévesztettek össze (Hutton 1999:109).

A már említett francia író, Jules Michelet valószínűleg ismerte Jarcke munkásságát, melyet tovább is fejlesztett. Szerinte a boszorkányság a 12-13. században alakult meg, mint egy titkos kultusz az elnyomó és korrupt katolikus egyház ellen. A boszorkányok összejöveteleiket éjszaka tartották meg, és

gyakran parodizálták a keresztény miséket – innen ered a fekete mise hiedelme. Vezetőjük egy papnő volt, egy olyan vajákos asszony, akit meggyalázott a patriarchális társadalom (Hutton 1999:140).

Michelet munkássága az Egyesült Államokba is eljutott, ahol egy szüfrazsett, Matilda Joslyn Gage tovább formálta ezt a teóriát, és szintén egy matriarchális kultuszként mutatta be. Szerinte már a kőkorból is egy Nagy Istennőt imádtak egy olyan nőközpontú kultúrában, ahol az asszonyok voltak a közösség vezetői és ápolói, míg a férfiak a túlélésért voltak felelősek (Hutton 1999:141).

A korábbi, 19. századi munkákat végül egy amatőr amerikai antropológus, Charles G. Leland tette ismertté. Leland szakterülete a roma és etruszk népi kultúra volt, sokat kutatott Dél-Olaszországban, ahol állítólag megismerkedett egy ősi kultuszt követő vajákos asszonnyal (*strigával*), Maddalénával. Az ő adatközlése segítségével adta ki az *Aradia, avagy a Boszorkányok Evangéliuma* c. könyvét (1899), melyben részletesen leírja az állítólagos etruszk eredetű boszorkányvallás mítoszait és rítusait. Leland ismerte Michelet és Gage műveit, így hozzájuk hasonlóan egy nőközpontú mitológiát alkotott Aradiával, Diana és Lucifer lányával a központban. A tizenhárom fős közösségeket itt is egy főpapnő vezette, aki mágikus praktikákkal felszabadította a nőket a patriarchális társadalom és egyház elnyomása alól (LaMort 2005:27-30).

Murray, mint kutató és professzor, jó eséllyel ismerte a boszorkánykultusz teória korai változatait, tekintve a sok hasonló elemet:

1. Jarckéhez hasonlóan kultuszának központjában egy Szarvas Isten imádata áll
2. Michelet-től vehette át a keresztény egyház elnyomásának tézisést, valamint a fekete mise szóhasználatot
3. Murray-nél is ugyanúgy megjelenik a női szexualitás miszticizálása, mint Gage-nél
4. Leland kitalált kultusza alapján írhatta meg a saját szertartásait és mítoszait, sok elemet változatlanul felhasznált (pl. teliholdkor való varázslás, tizenhárom csoportok).

Ezekon kívül Murray néprajzkutatóként az általa feldolgozott források alapján jól ismerte a 16-17. századi boszorkányhiedelmeket, valamint a mágiához kapcsolódó néphagyományokat. Ezzel a tudással a háta mögött alkothatta meg a boszorkánykultusz-teóriáját.

Tudományos műből pogány mítosz

Ahogy láthattuk, az 1960-es évekre a tudományos közeg számára kínos lett mindennemű tanulmány, amely Murray téziseire épített. Bár azt fontos kiemelni, hogy ebben az időszakban még akadtak követői, és csak azok a kutatók ismerték a boszorkánykultusz-hipotézis mélyrehatóbb kritikáit, akik maguk is régóta ezen a szakterületen dolgoztak. Így egy olyan amatőr antropológus, mint Gerald B. Gardner, kevés eséllyel olvashatta a részletes cáfolatokat.

Először érdemes pár szót ejteni Gardnerről, a Wicca vallás alapítójáról. Angol okkultista volt, élete nagy részét Srí Lankán (akkor Ceylonban) töltötte egy teaültetvény tulajdonosaként. Érdeklődött a környék kultúrája és vallása iránt, életrajzírói szerint gyakran beszélgetett a helybéli közösséggel és vett részt ünnepeiken (Heselton 2000:195-196). Miután Londonba költözött, tanulmányozni kezdte a nyugati mágikus hagyományokat. Később beavatást nyert a Szabadkőművességbe és a Rózsakeresztes Rendbe, valamint a kor hírhedt okkultistájával, Aleister Crowley-val is kapcsolatot tartott (Heselton 2000:225-228). Állítása szerint az 1930-as években találkozott egy Dorothy Clutterbuck nevű hölgygel, aki egy ősi túlélő pogány kultusz főpapnője volt. Gardner szerint Dorothy tanítványának fogadta, és 1939-ben beavatta a közösségébe New Forest városában. Gardnernek titoktartási esküt kellett fogadnia. Ettől függetlenül későbbi regényeiben már megemlíti a kultusz néhány elemét (pl. *High Magic's Aid*), míg végül engedélyt nem kapott, hogy a tanokat nyíltabban is közreadja, miután az angol parlament semmissé nyilvánította a boszorkányellenes törvényeit 1951-ben (Hutton 1999:205-206).

1954-ben adta ki a *Witchcraft Today* c. könyvét, amelyben részletesen leírta az állítólagos vallás eddig titkos tanait. Szerinte két istent tiszteltek: egy istent és egy istennőt. A szertartásokat tizenhárom csoportokban végezték egy főpapnő vezetésével. Filozófiájuk magába foglalta a Föld – és együtt a nő nem – mitizálását, a termékenység ünneplését, valamint az egyenlőség elvét (Gardner 2005:49-60).

Ma már bizonyított tény, hogy Gardner maga alkotta meg a vallást. Ahogy lentebb látható, feltűnő a hasonlóság Gardner tanai és Margaret Murray feltételezései között. A rítusok struktúráját tekintve sok rész megegyezik a Szabadkőművesség szertartásaival, beleértve a mágikus eszközök használatát is (Hutton 1999:56-57). Sok a hasonló elem a

Rózsakeresztes Rend gyakorlataiban, konkrétan a Wicca felelős felkészülés-gyakorlata a Rózsakeresztesek meditációs és vizualizációs gyakorlataiból ered (Hutton 1999:82-83). Valamint Hutton bebizonyította, hogy bár élt New Forestben egy Dorothy Clutterbuck nevű hölgy, a Wicca alapításának idején már nagyon idős volt, és fizikai állapota nehezen tette volna lehetővé, hogy egy titkos kultuszt vezessen (Hutton 1999:210-216).

Bár Gardner sokban alapozott Murray téziseire, Noble rámutatott, hogy az ő állításai több ponton is különböztek az eredeti boszorkánykultusz-teóriától: többek között Gardner a beavatása során szomorúan konstataálta, hogy az ősi hagyományok már csak töredékes formában érték meg a modern kort. Magyarázata szerint ezért vitt a vallásba okkult elemeket, hogy a hiányos részeket működőképes rítusokká tegye (Noble 2015:17-18). Másrészt Gardner úgy vélte, hogy a perekben leírt kereszténység megtagadásának gyakorlata csak a kínzás és bebörtönzés hatására született, de nem minden esetben reflektált tényleges pogány hitet (Noble 2015:19).

Az, hogy Gardner csak téves információk hatására alapította meg a saját kultuszát, vagy valóban egy tudatosan megalkotott hamis kultuszról van szó, a mai napig vitatott a Wicca közösségekben. Azt érdemes kiemelni, hogy a Wicca születésének idején Murray tézisei igen népszerűek voltak, de a kritikák csak egy szűk szaktudósi réteg számára voltak elérhetőek. Így ha azt feltételezzük, hogy Gardner tudatosan építette be Murray teóriáját a saját vallásába, akkor azt azért tehetné, hogy ezáltal nyerjen validitást az egész vallás számára. Tehát ha úgy vélte, hogy ténylegesen léteztek a Murray által leírt csoportok, úgy a Wicca is elnyerte az eredetmítoszt azzal, hogy Gardner is állítólagosan egy ilyen kultuszba nyert beavatást.

Érdemes még szót ejteni Murray tézisének utóéletéről, a kortárs pogány vallásokban betöltött szerepköréről is. Ahogy már említettem, ma már nem lehet tudni, hogy Gardner tudatosan épített be egy téves hipotézist a saját vallásába, vagy valóban hitt Murray-nek, de ez nem befolyásolta, hogy a Wicca milyen eredetvallást örökített tovább.⁸ Elsőként felhívnom a figyelmet az *Istennő szavai* c. műre, amit a Wicca vallás szentnek tart. Ez a költemény központi szerepet játszik a gardneriánus (Gardner által alapított irányvonal) Wicca vallásgyakorlatban, ugyanis ennek segítségével idézik le az istennőt a főpapnő

8 Tehát a Wicca eredetmítosza szerint egy Murray által leírt kultuszról született, és a későbbi Wicca irányzatokban is ez a nézet jelenik meg.

testébe, ezáltal közvetlen kapcsolatot kialakítva a szenttel. Ennek így hangzik az első néhány sora:

„Főpap:

Most halljátok a Hatalmas Anya szavait, kit a régiek Artemis, Astarte, Athene, Dione, Melusine, Aphrodite, Cerridwen, Dana, Arianrhod, Isis, Bride, és sok más néven ismertek. Az ő oltárainál Lacedaemon ifjúsága méltó áldozatot mutatott be” (Tamás 2005:18).

Ez majdnem szó szerint megtalálható Leland *Aradia* c. művében is, Aradia istennő egyik kinyilatkoztatásaként. Ahogy fentebb láthattuk, Murray sokban támaszkodott Leland művére, mikor a saját teóriáját írta, de nem használta fel szó szerint, így nem lehet kizárni, hogy Gardner tisztában volt Murray forrásaival is.

Ezt a szöveget a későbbi évtizedekben Doreen Valiente, Gardner egyik tanítványa és követője is felhasználta a munkásságában. Ő azonban még Gardnernél jobban is az Istennő imádatára helyezi a hangsúlyt, míg Murray elsősorban a Szarvas Istent említette a boszorkányok fő isteneként.⁹ Valiente pedig nagy hatással volt az 1980-as években, elsősorban az Egyesült Államokban alakuló, feminizmuson alapuló Istennő-mozgalmakra (mint például Starhawk által alapított nőközpontú mozgalom).¹⁰

Murray munkásságát nem minden avatott Wicca fogadta el, mint például Margot Adler amerikai Wicca író sem, aki egy teljes kötetet szentelt a vallásnak. Bár szerinte sem zárható ki, hogy a pogányság valamilyen formában fennmaradt a középkorban is, ő úgy vélte, hogy a Wiccának ahhoz nem sok köze van. Murray-ról pedig azt írta, hogy jelentős szerepet játszott a pogányság modern újjáéledésében, de az általa leírt jelenség nem azonosítható egy olyan okkult misztériumvallással, mint a Wicca (Adler 1979:45-47).

Ettől függetlenül az a hit, mely szerint a modern pogányság egyenes ági leszármazottja a középkori boszorkányságnak (amely pedig az őskori termékenységkultuszokból ered), bevette magát az újpogány csoportok többségének tudatába.

9 Míg Gardner a Szarvas Istennőről és az ő hitveséről ír, Valiente az Istennőt és az ő hitvesét említi – apró, de fontos különbség. In Valiente 1978:24.

10 Starhawk *Spiral Dance* c. 1979-es művében fejti ki a saját mozgalmának jellemzőit, melyre nagy hatással voltak a kor feminista törekvései, a környezetvédelem hangsúlyozása, valamint a hippí kultúra béke-aktivizmusa. A könyvben az Ősi Vallást emlegeti, ami szerinte az őskor óta létezik. Lásd Noble 2015:22-23.

1974-ben az Amerikai Boszorkányok Szövetsége egy nyilatkozatban kijelentette, hogy a mozgalmuk nem sátánimádó (a gyakori támadásokra válaszul), hanem egy modern természetimádó vallás, melyet a középkorban üldözött a kereszténység. A Szövetség a holokauszthoz hasonlítja a boszorkányhisztériát, és nem kevesebb, mint 9 millió áldozatot tart számon, olyan boszorkányokat, akiket vallásüldözés keretében végeztek ki (Noble 2015:22).

Zárógondolatok

Bár az utókor bebizonyította, hogy Murray teóriája szinte semmilyen szempontból sem állja meg a helyét, kifogásolható mind a tartalma, mind a metodikája, ettől függetlenül nem lehet tagadni a jelentőségét, melyet gyakorolt a későbbi korokra. Hatása ma is érezhető elsősorban az újpogány mozgalmakban és a populáris kultúrában,¹¹ bár a huszadik század végére már közülük sem fogadta el mindenki a nézeteit – de ez mára már nem sok jelentőséggel bír.¹² Ezenkívül Murray munkásságának hibái rávilágítottak az európai boszorkánysággal kapcsolatos hiányaira, ami színvonalasabb kutatómunkákra inspirálta a későbbi kutatókat.

Ami magát Murray-t illeti, az Egyiptomban végzett kutatómunkája a mai napig fontosnak számít az egyiptológusok körében (Sheppard 2013:239-240), és éppen ezért Noble úgy vélte, hogy Murray szimplán nem volt elég képzett, hogy átfogó és minőségi kutatást tudjon végezni egy számára addig ismeretlen szakterületen.¹³ Murray még megélte, hogy a művét beépítsék az újpogány hiedelmekbe, ám ő ezt sosem vette jó néven. Ironikus módon úgy vélte, hogy a modern boszorkányságnak nem sok köze van ahhoz, amit ő leírt a műveiben (Noble 2015:24-25), de ettől függetlenül élete végéig kitartott a nézetei mellett. Ezenkívül Murray munkásságának hibája rámutatott az európai boszorkánysággal kapcsolatos hiányára, mely színvonalasabb munkákra inspirálta a kutatókat.

11 Lásd például a 20. század közepén élt neves horror író, Phillip Lovecraft *Red Hook* c. művét, melyben szó szerint idézi Murray-t.

12 Eddigi kutatásom során azt tapasztaltam, hogy az újpogányságban nem játszik központi szerepet az eredet mítosza. Sokkal inkább a jelenre fókuszálnak, és a személyes vallásos élményekre.

13 Többek között Simpsonnal és Huttonnal ellentétben, akik szerint Murray pontosan tudta, mit csinál, és miért. In Noble 2015:12-13.

A végső kérdés maga Murray szándéka mindezzel. Murray lelkes feminista volt, mely azért számít különlegesnek, mert a mozgalom akkoriban még gyerekcipőben járt, kevés nő merete felvállalni nézeteit (Simpson 1994:89). Hutton szerint egyszerre volt romantikus érzelmű és pontos, racionális kutató. Ellene volt minden intézményesített valásnak, a népi vallásosságot tekintette eszményinek (Hutton 1999:200). Ezek alapján az a véleményem, hogy Murray tudatosan szeretett volna egy olyan kultuszt alapítani, melyet a nők magukénak mondhatnak (a patriarchális jellegű kereszténységgel szemben). Ehhez szolgált háttér-mitológiával és történelmi előzményekkel a *The Witch-Cult in Western Europe* c. könyve, s ez adta a pszeudo-validitását is.

Felhasznált irodalom

- Burr, George L. 1922 Review of Margaret Murray's *The Witch-Cult in Western Europe*. *American Historical Review* 27(4):780-783. DOI:10.2307/1837549. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Burr, George L. 1935 Review Of Margaret Murray's *The God Of The Witches*. *American Historical Review* 40(3):491-492. DOI: 10.2307/1838913. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Eliade, Mircea 1975 Some Observations on European Witchcraft. *History of Religions* 14(3):149-172. DOI: 10.1086/462721. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Frew, Donald 1998 Methodological Flaws in Recent Studies of Historical and Modern Witchcraft. *Ethnologies* 20(1):33-65. Academia, https://www.academia.edu/17142414/Methodological_Flaws_in_Recent_Studies_of_Historical_and_Modern_Witchcraft. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Ginzburg, Carlo 1983 *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. John and Anne C. Tedeschi ford. Baltimore, Johns Hopkins Press.
- Hutton, Ronald 1999 *The Triumph of the Moon: A History of Modern Pagan Witchcraft*. Oxford, Oxford University Press.
- Hutton, Ronald 2000 Paganism and Polemic: The Debate Over the Origins of Modern Pagan Witchcraft. *Folklore* 111(1):103-117. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/1260981>. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Keith, Thomas 1971 *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- Klaniczay, Gábor 1990 *The Uses of Supernatural Power: The Transformation of Popular Religion in Medieval and Early-Modern Europe*. Singerman, Susan ford. Princeton, Princeton University Press.
- LaMort, Osara 2005 Előszó a magyar kiadáshoz, avagy az itáliai boszorkányság és misztériumai. In Charles Leland *Aradia, avagy a Boszorkányok Evangéliuma*. Miskolc, Hermit Könyvkiadó, 5-33.
- Loeb, E. M. 1922 Review of the *Witch-Cult in Western Europe*. *American Anthropologist* 24(4):476-478. DOI:10.1525/aa.1922.24.4.02a00150. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Murray, Margaret Alice 1917 Organisations of Witches in Great Britain. *Folk-Lore*. London: *Folk-Lore Society* 28(3):228-258. DOI:10.1080/0015587X.1917.9718983. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Murray, Margaret Alice 1920 Witches and the Number Thirteen. *Folk-Lore*. London: *Folk-Lore Society* 31(3):204-209. Wikisource, https://en.wikisource.org/wiki/Folk-Lore/Volume_31/Witches_and_the_Number_Thirteen. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Murray, Margaret Alice 1954 *The Divine King of England: A Study in Anthropology*. London, Faber and Faber.
- Murray, Margaret Alice 1963 *My First Hundred Years*. London, William Kimber.
- Murray, Margaret Alice 1970 *The God of the Witches*. Oxford, Oxford University Press.
- Murray, Margaret Alice 1971 *The Witch-Cult in Western-Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Noble, Catherine 2005 From Fact to Fallacy: The Evolution of Margaret Alice Murray's Witch-Cult Theory. *The Pomegranate: The International Journal of Pagan Studies* 7(1):5-26. DOI:10.1558/pome.v7i1.5. (Letöltés ideje: 2020.04.27.)
- Rose, Elliot 1962 *A Razor For A Goat: A Discussion of Certain Problems in Witchcraft and Diabolism*. Toronto, Toronto University Press.
- Runciman, Steven 1962 Foreword. In Margaret Murray *The Witch-Cult in Western Europe*. Oxford, Clarendon Press, 3-21.

- Sheppard, Kathleen L. 2013 *The Life of Margaret Alice Murray: A Woman's Work in Archaeology*. New York, Lexington Books.
- Simpson, Jacqueline 1994 Margaret Murray: Who Believed Her and Why? *Folklore* 105:89–96. DOI:10.1080/0015587x.1994.9715877. (Letöltés ideje: 2020.04.27).
- Simpson, Jacqueline 2000 Scholarship and Margaret Murray: A Response to Donald Frew. *Ethnologies* 22(2):281-288. FindArticles, http://findarticles.com/p/articles/mi_6914/is_2_22/ai_n28817809/. (Letöltés ideje: 2020.04.27).
- Tamás Csaba szerk. 2005 *A Gardneriánus Árnyak Könyve*. Miskolc, Hermit Könyvkiadó.
- Valiente, Doreen 1978 *Witchcraft for Tomorrow*. London, Robert Hale.
- Whitehouse, Ruth 2013 Margaret Murray (1863–1963): Pioneer Egyptologist, Feminist and First Female Archaeology Lecturer. *Archaeology International* 16:120-127. DOI:10.5334/ai.1608. (Letöltés ideje: 2020.04.27).
- Wood, Juliette 2001 Margaret Murray and The Rise of Wicca. *The Pomegranate: A New Journal of Neopagan Thought* 15:45-54. DOI:10.1558/pome.v13.i10.45. (Letöltés ideje: 2020.04.27).